

DİVAN-I HİKMET'TE ADI GEÇEN SÛFİLER

Kemal ERASLAN*

Ahmed-i Yesevî'nin Tasavvuf anlayışını tesbit etmek için şübhesiz ilk başvurulacak kaynak, onun inanç ve düşüncelerini yansıtan hikmetleridir. Bu hikmetlere bakılırsa Yesevî'nin zühdi bir Tasavvuf anlayışına, başka bir ifade ile şeriate dayalı bir tarikat anlayışına sahip olduğu görülür :

Pöst-ı İmân şerî^catdur mağzı ıarık
Tariğ kirgen Hağ'dın ülüş aldı döstlar
x
Mening hikmetlerim fermân- Sübhân
Oğup uksağ heme ma^cni-i Qurân
x
Mening hikmetlerim kân-ı hadîşdür
Kişi büy İtmese bilgil habîşdür

beyitleri Yesevî'nin bu zühdi Tasavvuf anlayışını ve dayandığı esasları açıkça ortaya koymaktadır.

X. ve XI. yüzyıllarda Buhara, Merv, Türkistan gibi kültür merkezlerinde gelişen İslâm Tasavvuf'u, Hz. Ali vasıtasıyla Hz. Muhammed'e bağlanan fakr anlayışını ve Ehl-i sünnet akidesini temel alıyordu. Bu devir sûfîlerinde şeriatle tarikatın içiçe olduğu, hatta Yesevî'de olduğu gibi şeriate dayanmayan tarikatın batıl sayıldığı görülmektedir.

Başta Ahmed-i Yesevî olmak üzere Türk sûfîlerinin Ehl-i sünnet akidesi ve Hanefî mezhebi esaslarına kuvvetle bağlı olmaları, İslâmiyet'in yarı göçebe Türkler arasında kolaylıkla yayılıp yerleşmesini sağladığı gibi, bazı zararlı akımların Türkler arasında yayılmasını da önlemiştir.

Ahmed-i Yesevî'nin Tasavvuf anlayışını belirtmek için üstünde durulacak bir husus da onun hikmetlerinde adı geçen ve tesirleri altında kaldığı büyük sûfîlerin dikkate alınmasıdır. Biz bu yazımızda hikmetlerde adı geçen bu büyük sûfîleri kısaca tanıtip bizzat hikmetlerde nasıl yer aldıklarını bazı örneklerle belirtmeğe çalışacağız. Tesbit ettiğimiz isimler şunlardır :

Arslan Bâb (Arslan Bâba)

Yesevî'nin ilk mürşidi olan Arslan Bâb'ın tarihi şahsiyeti hakkında hiç bir bilgimiz bulunmamaktadır. Yesevî ile ilgili menkıbelerden ve *Divan-ı Hikmet'te*

* Prof. Dr., İ.Ü. Edebiyat Fakültesi emekli öğretim üyesi.

yer alan uzunca bir hikmetten Arslan Bâb'ın menkıbevî şahsiyeti hakkında bilgi edinmekteyiz. Buna göre Arslan Bâb, ahabın önde gelenlerinden biri olup, dört veya yedi yüz yıl yaşamıştır. Yedi yaşında yetim kalan Ahmed'i terbiye ve irşad için bizzat Hz. Peygamber'in manevî işaretiyle Sayram'a gelip, arayıp bulmuş ve Hz. Peygamber'in kendisine tahsis ettiği hurmayı teslim edip terbiye ve irşadıyla meşgul olmuştur. Arslan Bâb dünya rahatına ve nimetlerine değer vermez, bir kulubede ömür geçirir ve devamlı olarak ibadet ve zikirle meşgul olmuştur. Sünnete aşırı bağlılığı isebeyle Hz. Peygamber'in takdirine mazhar olmuştur. Arslan Bâb ile ilgili hikmetten aldığımız aşağıdaki dörtlükler, Arslan Bâb hakkında bir fikir verdiği gibi, Yesevî'nin inanç ve düşünceleri ile vermek istediği mesaja da ışık tutmaktadır

Çişkka kadem koyganlar Haq didârın körerler
Müsâ-şifat mahşerde Haq'dın su'âl sorarlar
Ser-mest bolup vaşfida Hû zikrini qurarlar
Arslan Baba'm sözlerin işitiñiz teberruk

x

Arslan Bab'nı sorsanğız Peygamber'ge i'tibâr
Şahabeler uluğı hâş bende- Kirdigâr
Yatқан yiri nâ-hemvâr bir kâze-i harzâr
Arslan Baba'm sözlerin işitiñiz teberruk

x

Ol Muhammed Muştafâ turup du^câ kıldılar
Melâyikler âmin dip ilgin açıp turdılar
Şundağ ümmet berdiñg dip Haq şükrini kıldılar
Arslan Baba'm sözlerin işitiñiz teberruk

x

Ä'ır zamân ümmetler dünyâ fânî bilmesler
Kitkenlerni körüben andın ^cibret almaslar
İrenlerniñ kılğanın körüp közge ilmesler
Arslan Baba'm sözlerin işitiñiz teberruk

x

Yitti yaşda Arslan Bâb Türkistân'ğa kildiler
Başım koyup yıgladım hâlim körüp küldiler
Ming bir zikrin örgetip mihribânlig kıldılar
Arslan Baba'm sözlerin işitiñiz teberruk

Bayezid (Bayezid-i Bistami)

Asıl adı Ebû Yezid Tayfur bin İsâ bin Suruşan'dır. İran'ın Bistam (veya Bestam) kasabasında doğmuştur. Doğum tarihi belli değildir. Hicrî III. yüzyılım meşhur sûfilerinden olup miladî 974 yılında vefat etmiştir. Büyük babası Suruşan ihtida etmiş bir Zerdüşti idi. İlk tabaka sûfilerindendir. Hayatı hakkında fazla bilgimiz bulunmamaktadır. Bildiklerimiz daha ziyade Feridü'd-din-i Attar'ın *Tezkiretu'l-evliya'sı* ile Abdu'r-rahman-ı Cami'nin *Nefehatu'l-uns*'üne dayanmaktadır.

Tasavvuf'a intisaptan önce Hanefî fıkı ile meşgul olmuştur.Tevhid ilminde üstadı Ebû Ali es-Sindi idi.Devrinin meşhur sûfîlerinden Ahmed-i Hazraveyh, Ebû Hafs-i Haddad, Yahya-i Mu'az-i Razi ve Şakik-i Belhi ile sohbet tutmuştur. Kabri Bistam'dadır. Bize kadar gelen yazılı bir eser bırakmamıştır. Vecd halinde sylediği sözleri mecmualarda toplanmıştır. Fikirlerini şeriat ve zühd ile telif eden Bayezid-i Bistami, Fena fi'llah'a meyilli idi Allah korkusu ve şeriate bağlılığı öyle bir derecede idi ki namaz kıldığı zaman göğsünün kemiklerinden çatırtı sesleri gelirdi. Vefatından sonra müridleri onun adına izafeten Tayfuriyye tarikatını kurdular (fazla bilgi için bk. H.Ritter, "Bayezid" maddesi, *İA*, c. 2, s.398-400 , Ali-şir Nevayi, *Nesayim* , s. 36-37)...Adının sıkça geçtiği hikmetlerde bazı dörtlükler şöyledir :

Muhabbetniĝ mezesidin tatmagenler
Bāyezid dik her kün özin satmagenler
Bu dünyāniĝ cizzetidin ötmegenler
Ĥayvān irür belki andın beter dōstlar

x

Ĥul Ĥivāce Aĥmed alay disenĝ Ĥaĥ'dın ülüş
Bāyezid dik nefsiĝ bile tün kün uruş
Ay bi-ĥaber ümmet irsenĝ boldur yörüş
Cān u dilde Ĥaĥ zikrini aytiĝ dōstlar

Berkî (Şeyh Abdu'llah-i Berkî)

Berkî Hâce Ahmd-i Yesevî'nin de şeyhi olan Hâce Yusuf-i Hemedani'nin birinci halifesidir.Alim, arif ve keramet sahibi bir zat idi.Aslen Harezmlidir. Şeyhi Hâce Yusuf-i Hemedani hicrî 555 (miladî 1140) senesinde vefat edince, birinci halifesi sıfatıyla irşad mevkiine geçmiştir.Vefat tarihi kesin olmayan Berkî'nin kabri Buhara'da Şeyh Ebû Bekr İshak-ı Kelebadî'nin kabri yanındadır. Adı hikmetlerde fazla geçmemektedir.

Leyli Mecnūn Şirīn Ferhād Cāşık ötti
Berkî ser-mest Şibli çerĥ u semā^c itti
Bāyezid ü Cüneyd özin yüz yol sattı
Mundaĝ bolmay sırdın ĥaber alĝan bar mu

Cüneyd (Cüneyd-i Bağdâdî)

Tam adı Ebû'l-Kasım bin el-Cüneyd el-Hazzâz El-Kavarirî'dir. Doğum tarihi belli değildir.Aslen Nihavendli olup Bağdad'da yaşadığı için Bağdadi nisbesiyle anılmıştır. Büyük sûfî Seri-i Sakatî'nin yeğenidir. Hicrî 910 tarihinde vefat etmiş ve Bağdad'ın meşhur Şuniziyye kabristanına defnedilmiştir. Cüneyd İmam Şafî'î hazretlerinin talebesi Ebû Sevr'den yirmi yaşına kadar fıkıh öğrenmiş, Tasavvuf'a ise dayısı Seri-i Sakatî ve Haris-i Muhasibî'nin tesiriyle meyletmiştir. Zühd ve takvayı da Ebû Ca'fer el-Haddâd'dan öğrenmiştir. İlim ve Tasavvufta yüce bir payeye erişen Cüneyd-i Bağdâdî, "Seyyidü't-ta'ife" olarak şöhret bulmuştur. Sözleri talebesi

Ca'fer el-Huldi tarafından toplanıp kitap haline getirilmiştir (fazla bilgi için bk. H.Ritter, "Cüneyd" maddesi, *İA*, c.3, s. 241-243, Ali-şir Nevayi, *Nesayim*, s.48-49). Cüneyd hikmetlerde pek az zikr edilmiştir :

Ferhâd-şifat mihnet tartıp tağlar keskin
Bâyezid dik tünler kopup özünġ askin
Şeyġ Cüneyd dik çöllere kizip ġarnı baskin
Ĥaġ cemâalın körsetmese zâmin bolay

Edhem (İbrâhim-i Edhem)

Tam adı İbrâhim bin Edhem bin mansûr bin Yezid bin Cabir et-Temimî el-İclî'dir. Künyesi Ebû İshak, nisbesi ise el-Belhî'dir. Doğum tarihi belli olmayan Edhem ilk tabaka sûfilerinin önde gelenlerindedir. Bir rivayete göre babası Harezmi meliklerinden idi. Gençliğinde tevbe kılmış ve saltanat yolunu terketmiştir. Hac farızasını yerine getirdikten sonra helal lokma kazanmak için Şam'a yerleşmiş ve orada ekin bekçiliği yaparak geçimini sağlamıştır. Süfyan-ı Servî ve Fuzayl-i İyaz gibi büyük sûfilerle görüşmüş, keramet ve makamlar sahibi olmuştur. Rivayete göre Bizanslılara karşı yapılan bir deniz seferinde vefat etmiştir. Vefat tarihi olarak hicrî 161 veya 162 (miladî 778 veya 779) yılları gösterilir. Kabrinin nerede olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Hakkında çeşitli menakıb-nameler yazılmıştır. Bunlara göre gençliğinde bir gün avlanırken gaipen "Ey İbrahim, seni bu iş için yaratmadılar." şeklinde bir ses işitmiş ve hakikati idrak etmiş ve üstündeki süslü elbiseleri bir çobanın elbisesi ile değiştirerek tevbe edip kendisini takva ve riyâzete vermiştir (fazla bilgi için bk. C. Van Arendonk, "İbrahim" maddesi, *İA*, c. (2), s. 886-887, Ali-şir Nevayi, *Nesayim*, s.26-27). Hikmetlerde adından sıkça söz edilen sûfilerden biridir :

°Ĥâkil irsenġ Ĥaġ yolıġa koyıl ġadem
Dünyâ mülkin ġalak koyıl miş-i Edhem

°Ĥâkil irsenġ dünyâ üçün yimegil ġam
Ĥıyâmet kün cezâaların berer döstlar

x

Çın °âşıklar kiçken irmiş cândın başlap
Edhem kibi ber-hem urup mâlin taşlap
Hü Hü tiyü Ĥaġ yâdını ayıp ġoşlap
Min hem andaġ yıġlap du°â kılay sanġa

x

Dervişlerinġ nişânı İbrâhim-i Edhem'de

°Ĥâşıkâne terk itti taġt u baġt u mülkini

Hasan-i Basrî

Tam adı El-Hasan bin el-Hasan el-Basrî'dir. Hicrî 642 (miladî 1244) yılında Medine'de dünyaya gelmiştir. Vâdi'l-Kurâ'da yetiştikten sonra Basra'ya göçüp yerleşmiştir. Basra'da zühd ve takvası, ilmi ve belaġatı ile şöhret bulmuştur.

Müridlerine daima Allah korkusu telkin etmekteydi. Zühd ve takvası birçok mutasavvıfa tesir etmiştir (fazla bilgi için bk. H.Ritter, "Hasan Başrı" maddesi, *İA*, c. (1, s. 315-316). Hikmetlerde adı pek az geçmektedir :

Selîm bolup şâdık boldı Cüneyd Şibli
Nefsin basıp hâkır kıldı Hasan Başrı
Halknı koyup Hâk'nı sivdi Zu'n-nun Mısrı
°Azızlerge muṭāba°at kılğum kilür

Mansûr (Hallâc-ı Mansûr)

Tam adı Ebû'l-Muğis el-Hüseyn bin Mansûr el-Beyzavi'dir. Ebû'l-Muğis künyesi, El-Beyzavi nisbesi, Hüseyin adı, Hallâc ise lakabıdır. Hicrî 244 (miladî 857) yılında Fars eyaletinin Beyza şehri yakınındaki Tur'da dünyaya gelmiştir. Büyük babası Muhamma adında bir Zerdüşti idi. Basra'ya yerleştikten sonra genç yaşında Tasavvuf yoluna girip kendisini zühd ve itikafa verdi.Üç defa Hac farızasını yerine getirdi ve Hind ve Türk illerini dolaştı.Üçüncü haccından sonra hicrî 268 (miladî 900) yılında Bağdad'a gidip halktan kendisini katletmelerini istedi. Pekçok taraftarı ve o kadar da muhalifleri vardı.Bilhassa "Ene'l-hak" sözü ulema arasında derin infiale sebep olduğu için küfre girdiği ileri sürülerek hapse atıldı. Sekiz yıl kaldığı hapiste *Tavasın* adlı önemli eserini yazdı. O sıra Karmatîlerin Kabe'yi tahrip etmelerine Mansûr'un sözlerinin sebep olduğu da ileri sürülerek Kadı Ebû Ömer-i Hammadi'nin verdiği fetvayı halifenin tasdik etmesiyle hicrî 309 (miladî 922) yılında Bağdad'da önce kamçılındı, sonra vücudu parçalandı ve kafası kesilerek darağacına asıldı, daha sonra da yakıldı. Hayatı hakkında çeşitli menkıbeler teşekkül etmiş ve Tasavvuf ehli arasında yaygın bir şöhrete ulaşmıştır. Fikirleri birçok tarikatlar üzerinde müessir olmuş, Ahmed-i Yesevî başta olmak üzere Nesimi, Niyazi-i Mısrî gibi Türk sūfileri tarafından saygıyla anılmıştır. Mansûr aslında hallâc değildi, çocukluğunda çalıştığı bir hallâc dükkanında gösterdiği bir kerametten dolayı "Hallâc" lakabını almıştır. Hallâc'ın hayatı, kerametleri ve eserleri hakkında şarkiyatçı Louis Massignon'un önemli çalışmaları mevcuttur (fazla bilgi için bk. Louis Massignon, "Hallâc" maddesi, *İA*, c. 5/1, s.167-170, Ali-şir Nevayi, *Nesayim*, s. 92-94). Hikmetlerde adı ve Tasavvuf'taki payesi sıkça ifade edilir

Kırk törtümde muḥabbetnîḡ bāzârında
Yaşam yırtıp yıḡlap yördüm gülzârında
Mansûr yanḡlıḡ başım berdim °ışk dârında
Zâtı uluḡ h°âcem sıḡnıp kildim sanḡa :

x

Hızmet kılıp derd ü ḡalet peydâ kılsam
Tarikatnîḡ bāzârında sūdâ kılsam
Mansûr-şıfat "Ene'l-Hâk" dip ḡavḡâ kılsam
Dîdâr körüp rûḡum °Arş'ke uçar mu kin

x

Lā lā digil Cālem seni kāfir bilsün
 Kāfir diben Mañşür-şifat dārğa assun
 Başınġ bergil didārını Haġ körsetsün
 Başın bergen Haġ didārın körer irmiş

Ma'rûf (Ma'rûf-i Kerhî)

Birinci tabaka sûflerindedir. Tam adı Ebû Mahfûz Ma'rûf bin Firuzân'dır. Ebû Mahfûz künyesi, Ma'rûf adı, Kerhî ise nisbesidir. Doğum tarihi belli değildir. Bir rivayete göre Bağdad'ın Kerh mahallesinde dünyaya geldiği için Kerhî nisbesiyle anılmıştır. Babası Firuzan Hristiyanlığın Sabi'i mezhebine bağlıydı. Devrinin büyük sûflerinden Davud-i Ta'i'ye yetiştiğine göre hicrî II. yılın ilk yarısında doğmuş olmalıdır. Ailesi onu bir hristiyan mektebine verdiyse de Teslis'e inanmadığı için ailesini ve mektebi terk ederek Ali bin Musa er-Rıza'ya intisap ederek İslâmiyet'i kabul etti. Şeriat ve sünnete bağlılığı, zühd ve takvası ile şöhret bulmuştur. Kendisini Ahmed bin Hanbel, Bîşr bin el-Haris gibi büyük şahsiyetler ziyaret ederdi. Ayrıca büyük sûflerden Seri-i Sakatî'nin de üstadıdır. Ölümüne sebep olarak Ali bin Musa er-Rıza'yı ziyarete gelen kalabalığın ayakları altında kaldığı rivayet edilir. Hicrî 200 yılında vefat etmiştir. Kabri Bağdad'da Dicle nehri-nin kıyısındadır (fazla bilgi için bk. Tahsin Yazıcı, "Maruf Kerhi" maddesi, *İA*, c.7, s. 344-345, Ali-şîr Nevayî, *Nesayim*, s. 25) Hikmetlerde adı fazlaca zikredilmemektedir :

Ma^crûf deyin uşbu yolğa kâdem kıoşsam
 Bâyezîd dik tün kün tınmay Ka^cbe barsam
 Ka^cbe içre başım urup zâr inġresem
 Bu iş birle yâ Rab seni tapkay-men mü

Râbi'a (Rab'a-i Adeviyye)

Basra ehlinden idi. Dini bilgisi fazla, zühd ve takvası kuvvetli olduğu için Süfyan-ı Sevrî ondan dini mes'elelerde sorular sorar, mevize ve duasına fazlasıyla değer verirdi (fazla bilgi için bk. Ali-şîr Nevayî, *Nesayim*, s. 441-442). Hikmetlerde nadir olarak adı geçmektedir

Hızr u İlyâs atam bar Arslan Bâb dik babam bar
 Râbi^ca dik mamam bar kıoşulur evliyâğa

Şiblî (Ebû Bekr-i Şiblî)

Kaynaklarda Ebû Bekr Dulaf bin Cahdar veya kısaca Şiblî olarak geçer. Adı Ca'fer, künyesi Ebû Bekr, Şiblî ise lakabıdır. Dördüncü tabaka sûflerindedir. Babasının adında ihtilaf vardır. Molla Camî, *Nefehatü'l-üns*'ünde, kabir taşında Ca'fer bin Yûnus yazıldığını kaydeder. Maverâu'n-nehr'den, Sülemî'ye göre de Horasan'dan gelip Bağdad'a yerleşen sünnî bir aileye mensuptur. Hicrî 247 (miladî

861) yılında Bağdad'da doğmuştur. Abdu'llah-i Ensari ise *Tabakat's-süfiyye* 'sinde onun aslen Mısırlı olduğunu bildirir. Fakih ve Maliki mezhebinde idi. Kırk yaşında Cüneyd-i Bağdâdî'ye intisap ederek, Hayr-i Nessac meclisinde tevbe edip Tasavvuf yoluna girdi. Sözleriyle büyük ilgi uyandıran Şiblî, olgunlaştıktan sonra hal ehli arasına dahil olmuştur. Yakın dostu Hallâc'ın katledilmesi onu fazlasıyla korkutup üzmüştür. Saçma sözleri, garip halleri ve aşırı riyazeti sebebiyle bir müddet akıl hastahanesinde tedavi görmüştür. Fikirleri Cüneyd'in fikirlerine çok yakındır. Tasavvuf'tan konuşulmasından hoşlanırdı. Hicrî 334 (miladî 945) yılında seksen yedi yaşındayken Bağdad'da vefat etmiştir. Kabri İmam-ı a'zam Ebû Hanife'nin kabri yakınındadır (fazla bilgi için bk. Louis Massignon, "Şiblî" maddesi, *İA*, c. 11, s. 516-517, Ali-şir, Nevayî, *Nesayim*, s. 112-113). Hikmetlerde adı sıkça anılmaktadır :

Şiblî yanğlîğ c'āşık bolup semā^c kılsam
 Mansür yanğlîğ cāndın kiçip dārğa minsem
 Dār üzere şevkleniben köyüp yansam
 Bu iş birle yā Rab seni tapkay-men mü

x

Şiblî c'āşık yığlap aydı : Eyā Resül
 Bî-takat-men semā^c ursam men hem melül
 Resül aydı : İnşā'a'llāh bolğay kabül
 Ruḥşat tilep rakş u semā^c urdı döstlar

x

Pîr-i muğān nazar kıldı şarāab içtim
 Şiblî yanğlîğ semā^c urup cāndın kiçtim
 Ser-mest bolup ḥayl u ḥ^vişdin tanıp kaçtım
 Zemzem bolup yir astığa kirdim mene

Zu'n-nûn (Zu'n-nûn-i Mısri)

Tam adı Ebû'l-Feyz Sevbân bin İbrâhîm'dir. Hicrî 180 (miladî 796) yılında İhmim'de dünyaya geldi. Azadlı bir köle olduğu rivayet edilir. Önde gelen sûfilerden olup Tasavvufî ahval ve makamlardan ilk bahsedendir (fazla bilgi için bk. Ahmet Suphi *Furat*, "*Zümmun*" maddesi, *İA*, c. 13, s. 655-656, Ali-şir Nevayî, *Nesayim*, s. 17-19). Hikmetlerde sıkça adı anılır :

Şeyh-i Zu'n-nûn Şāh Mansür'nîng pîri irdi
 Pādşāh yörüp vilāyetke ḥaber berdi
 Bir evliyā bar mu kin dip zārî kıldı
 Şeyh-i Zu'n-nûn pinhān yörüp barar irmiş